

aflevering LIII-LIV (1982) van het *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* een eerste verslag uit en deze studie vormt het sluitstuk. Monografieën gewijd aan Nederlandse boekhandelaren en uitgevers zijn zeldzaam. Het enige voorbeeld waarover Lankhorst kon beschikken was Van Eeghens studie over Jean-Louis de Lorme (opgenomen in haar *Amsterdamse boekhandel*). Lankhorsts boek valt in twee delen uiteen. In het eerste, meer beschrijvende deel komt, na een overzicht van de positie van de Nederlandse boekhandel rond 1680, de biografie van Leers aan de orde, gevolgd door een schets van zijn bedrijf en van de bedrijfsvoering vooral toegespitst op de handel met Frankrijk. Het tweede deel heeft een documentair karakter en bevat naast de uitgave van een selectie van Leers' correspondentie, een reconstructie van het fonds Leers.

Lankhorst laat zien hoe groot het aandeel van Pierre Bayle in het succes van Leers is geweest. Bayle fungeerde niet alleen als corrector, vooral was hij de figuur die Leers in de Republiek der letteren introduceerde en voor de aanvoer van manuscripten zorgde. Op deze wijze slaagde Leers erin een zeer respectabel fonds op te bouwen met vele hoogtepunten: onder andere Bayles *Dictionnaire*, Simons *Histoire Critique* en Furetières *Dictionnaire Universel*. Leers was werkzaam op een moment dat de censuur in Frankrijk op zijn felst was. Lankhorst schildert zeer levendig hoe Leers omzichtig moest manoeuvreren om zijn Franse belangen veilig te stellen. Leers leverde onder meer voor grote bedragen aan de Bibliothèque du roi en diende daarom goede relaties te onderhouden met het voor de censuur verantwoordelijke Parijse Bureau de la librairie. Enkele malen weigerde Leers dan ook manuscripten omdat publikatie zijn Franse belangen kon schaden.

Een archief Leers was niet beschikbaar. Lankhorst was daarom gedwongen de moeizame, indirecte weg te bewandelen om aan zijn gegevens te komen. Dit tekort heeft hij trachten te compenseren door een uitputtend gebruik te maken van de beschikbare literatuur over het boekhandelsbedrijf. Gevolg is wel dat het dubieus blijft in hoeverre het beschrevene ook op Leers' bedrijf van toepassing is geweest. Aan de andere kant ontstond op deze wijze een bruikbaar overzicht van het boekhandels- en uitgeversbedrijf op de overgang zeventiende/achttiende eeuw. Ook voor de reconstructie van het fonds heeft Lankhorst veel speurwerk moeten verrichten. Niet alleen heeft hij de pseudo-Leersiana getraceerd, maar tevens heeft hij de uitgaven opgenomen waarvoor Leers zich van een fictief drukkersadres bediende. Publicaties van Leers die niet meer te lokaliseren waren, zijn buiten beschouwing gebleven evenals alle in plano's zoals portretten en gravures. Hoewel de catalogi hiervoor beschikbaar waren, heeft Lankhorst er helaas van afgezien een afgerond beeld te verschaffen van Leers' boekhandelsassortiment. Waar vele geleerden, Bayle inclusief, herhaaldelijk klaagden dat er in de Republiek zo weinig goede buitenlandse boeken te verkrijgen waren, zou het fascinerend geweest zijn te weten wat er nu zoal in boekwinkels van het kaliber Leers te koop was.

W. W. Mijnhardt

D. Ormrod, *English Grain Exports and the Structure of Agrarian Capitalism 1700-1760* (Occasional Papers in Economic and Social History XII; Hull: Hull University Press, 1985, xii + 145 biz., £8,95, ISBN 0 85958 445 3).

Dit is een weinig omvangrijke doch interessante studie over een scherp omlinjd onderwerp: het soort kapitalisme dat kon opkomen dankzij de pre-industriële graan-

handel. Hoewel dat nauwelijks tot uiting komt in de titel, ligt aan deze studie een comparatief perspectief ten grondslag, een vergelijking tussen de wijze waarop respectievelijk Engeland en de Republiek als distributeurs optraden op de internationale graanmarkt in de eerste helft van de achttiende eeuw. Voor wie de auteur bekend is, hoeft een dergelijke aanpak geen verbazing te wekken; Ormrod promoveerde in 1973 op de Brits-Nederlandse handel in de achttiende eeuw en heeft zich eerder uitgelaten over waarom het de Republiek zo slecht en Engeland zo goed ging tussen ruwweg 1650 en 1750.

Traditioneel wordt het agrarisch kapitalisme bestudeerd vanuit de voorwaarden waaronder de productie van graan plaatsvond. Hierbij wordt gauw het succesvolle Engeland met het achterlijke Frankrijk gecontrasteerd. Dit bevredigt Ormrod niet. Hij verlegt het accent naar de distributieve sfeer en schetst de tegenstelling tussen het Engelse protectionisme en de door de Republiek zo vurig verdedigde vrijhandel. Op twee manieren kreeg het handelskapitalisme vorm, in relatie tot inheems grondbezit en agrarisch produkt én geheel onafhankelijk daarvan. Het opmerkelijke hierbij is niet zozeer dat de overheidssteun aan de uitvoer van graan logisch voortvloeide uit de alliantie tussen city en adel maar weinig zinvol zou zijn geweest in een land zonder veel eigen productie. Het nieuwe in Ormrods betoog is dat hij weet aan te tonen dat een agrarisch kapitalisme kon ontstaan, een zekere stagnatie in de landbouwproductie ten spijt. De overheidssubsidies moesten de inmiddels uitgeholde natuurlijke voordelen van de Engelse landbouw vervangen; zij vormden een alternatief tot lagere lonen op het land. Kortom, Engeland verkreeg een voorsprong dankzij een iets hogere produktiviteit in de zeventiende eeuw — Ormrod legt een cesuur omstreeks 1675 — en behield zijn voorsprong in de achttiende eeuw door kunstmatige voordelen te creëren.

Het boek is opgesplitst in een zestal hoofdstukken. Het begint met een nadere bepaling van het begrip 'agrarisch kapitalisme'; de allereerste formulering van de primitieve accumulatie, uit 1767, wordt hier ten tonele gevoerd hetgeen niet geheel onontbeerlijk is voor het verdere verhaal. Daarna geeft Ormrod een overzicht van het verloop van de Engelse graanhandel tussen 1700 en 1760. Zeer in het kort staat hij stil bij de organisatie van de handel en tevens bij de zo cruciale relatie tussen produktiviteit en concurrentievermogen. De afsluitende hoofdstukken behandelen de betekenis van de uitvoer van graan voor respectievelijk de economieën van de Republiek en Engeland.

Negen tabellen en zes grafieken geven Ormrods uiteenzetting een solide kwantitatieve basis. Toch blijkt vooral bij de daarbij behorende commentaren hoe gemakkelijk een subjectief element de interpretatie binnensluipt. Enkele voorbeelden. De auteur ontleent zijn fasering van de expansie van de Engelse graanuitvoer aan een eigentijds model dat de gehele achttiende eeuw bestrijkt; concentratie op de bestudeerde periode levert een fasering op met omslagen rond 1728 en 1746 in plaats van alleen in 1732. Volgens de tekst was het aandeel der Republiek in de Engelse uitvoer van rogge en tarwe niet te verwaarlozen, tussen de 10 en 45% — Grafiek 2 spreekt dit tegen. Dat vraagfactoren de doorslag gaven bij het aantrekken van meer Engels graan op de internationale markt na 1732 wordt aangeduid door de stijging van de Amsterdamse prijs naar het niveau van de Engelse prijs — een meer systematisch onderzoek naar de samenhang tussen de jaarlijkse variaties in de beide prijzen ware hier wenselijk (en mogelijk) geweest.

Het is lofwaardig aandacht te schenken aan de distributie en niet alleen aan de productie maar het is niet raadzaam de twee helemaal los te koppelen. Wanneer we trach-

ten de traditionele visie met de opvattingen van Ormrod te combineren geraken we in moeilijkheden. Het Engelse graan was het duurste van Europa, volgens Ormrod vanwege de hoge loonkosten. Dit betekent dat in de achttiende eeuw de hoge lonen niet door een hoge produktiviteit gecompenseerd werden, al is Ormrod op dit punt lichtelijk ontwijkend. Wat blijft er dan over van de bekende tegenstelling tussen het efficiënte Engeland en het achterlijke Frankrijk? Ormrod berust in het geven van een aanvulling op de gevestigde mening; ook wanneer daartoe aanleiding zou zijn geweest gaat hij niet tot de aanval over.

Kritiek oefent hij wel uit op A. H. Johns gedachte dat de bloei van de Engelse graan-uitvoer rampzalig is geweest voor de handel der Republiek. De Republiek heeft inderdaad minder geleden onder de vroeg-achttiende-eeuwse vermindering van de graan-aanvoer uit de Oostzee dan veelal werd gedacht; Ormrod suggereert zelfs dat de toegenomen uitvoer van mout naar Holland juist stimulerend heeft gewerkt. Aan de structurele aanpassingen in de handel tussen de Republiek en de Oostzee schrijft hij toe dat de Hollanders zich toch staande wisten te houden. Wanneer hij zijn kennismaking met de Oostzeehandel tot de gehele achttiende eeuw had uitgestrekt, dan was hij er achter gekomen dat verschuivingen aan de oppervlakte dienden om de bestaande structuur te behouden.

J. Th. Lindblad

Th. van der Meer, *De wesentliche sonde van sodomie en andere vuyligheeden. Sodomietenvervolgingen in Amsterdam 1730 1811* (Amsterdam: Tabula, 1984, 237 blz., f35,-, ISBN 90 70585 30 8).

Sinds L. Boon in 1976 een korte studie publiceerde over de vervolgingen van sodomieten in Holland in 1730, zijn enkele boeken en vele artikelen gepubliceerd over de geschiedenis van de plegers van homoseksuele handelingen in Nederland. H. J. Küster schreef een beknopte dissertatie over sodomie tijdens de middeleeuwen (in 1977) en R. A. P. Tielman een veel uitgebreidere over de geschiedenis van de homoseksualiteit met als hoofddoel de twintigste eeuw (in 1982). P. Koenders tenslotte, publiceerde in 1983 een boek over homoseksuelen tijdens het interbellum en wereldoorlog II. De artikelen zijn voornamelijk gebundeld in twee themanummers van *Groniek* (1980 en 1982), de twee *Homojaarboeken* (1981 en 1983), een speciaal nummer van *Spiegel historiel* (uit 1982) en de bundel *Among men, among women* van een groot internationaal congres dat in Amsterdam in 1983 gehouden werd. De oogst van tien jaar 'homogeschiedenis' in Nederland is dan ook groot, zeker in vergelijking met wat in het buitenland in deze periode op dit gebied verscheen.

Het boek van Van der Meer is echter de eerste grote studie, gewijd aan een groep sodomieten in een betrekkelijk korte periode, 1730-1811. De schrijver behandelt de processen die gevoerd werden in Amsterdam, voor de rechtbank die in Nederland in de achttiende eeuw meer vonnissen wegens sodomie velde dan enig ander gerecht, het Hof van Holland niet uitgezonderd. Toen in 1730 de eerste grote vervolgingen tegen plegers van homoseksuele handelingen begonnen, was nog niet duidelijk wat precies onder het delict 'sodomie' verstaan moest worden. Er vielen zulke uiteenlopende activiteiten onder als bestialiteit, masturbatie en anaal geslachtsverkeer. In de loop van de achttiende eeuw